

રૂપરેખા

-
- 17.0 ઉદ્દેશો
- 17.1 પ્રસ્તાવના
- 17.2 કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર વિભાવના
- 17.3 સામાજિક કલ્યાણના ખ્યાલો
- 17.4 વ્યક્તિગત કલ્યાણ અને સામાજિક કલ્યાણ
- 17.5 સામાન્ય કલ્યાણ અને આર્થિક કલ્યાણ
- 17.6 કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર અને મૂલ્યનિર્ણયો
- 17.7 કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર અંગે પ્રશિષ્ટ વિચારધારા
- 17.8 પીગુનું કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર
- 17.9 પેરેટોનો ઈષ્ટ અવસ્થાનો સિદ્ધાંત
- 17.9.1 સમાજની ઈષ્ટ અવસ્થાનો ખ્યાલ
- 17.9.2 સિદ્ધાંતની આકૃતિ દ્વારા સમજૂતિ
- 17.9.3 ઉત્પાદન અને ઉપભોગની બાહ્ય અસરો
- 17.10 વળતરનો સિદ્ધાંત
- 17.11 સ્ક્રીટોવ્સ્કી કોયડો
- 17.12 કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનું મહત્વ
- 17.13 સારાંશ
- ★ ચાવીરૂપ શબ્દો
 - ★ તમારી પ્રગતિ ચકાસો
 - ★ તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબો
 - ★ સંદર્ભ

17.0 ઉદ્દેશો :

- કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનો ખ્યાલ સમજવો.
- આર્થિક કલ્યાણ અને કુલ કલ્યાણ વચ્ચેનો ભેદ તપાસવો.
- કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રમાં મૂલ્ય નિર્ણયોનું મહત્વ તપાસવું.
- કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર વિવિધ કસોટીનો અભ્યાસ કરવો.
- કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનું મહત્વ જાણવું.

17.1 પ્રસ્તાવના :

કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રએ આદર્શલક્ષી છે. તેમાં એ તપાસવામાં આવે છે કે, વહેંચણી કાર્યક્ષમ છે કે નહીં. અર્થશાસ્ત્રમાં કાર્યક્ષમતા એટલે તમામ સાધનોની વહેંચણી એવી રીતે થાય છે કે જેથી સામાજિક કલ્યાણ મહત્તમ થાય. અર્થતંત્રના જુદા જુદા ક્ષેત્રો એકબીજા સાથે સંકળાયેલા છે. જો કોઈ એક ક્ષેત્રમાં સાધનોની વહેંચણીમાં ફેરફાર થાય તો તેની અસર બીજા ક્ષેત્ર પર થાય છે. આથી કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનો મહત્વનો પ્રશ્ન એ છે કે સાધનોની વહેંચણીમાં ફેરફાર થવાથી સામાજિક કલ્યાણમાં વધારો થશે કે ઘટાડો જ્યારે કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનું મહત્વનું કાર્યસામાજિક કલ્યાણને મહત્તમ સપાટીએ પહોંચાડવાનું છે. જેમા મુખ્યત્વ નીચેની બાબતોનો અભ્યાસ કરે છે.

1. આર્થિક કાર્યક્ષમતાની વ્યાખ્યા કરવી.
2. જુદી જુદી આર્થિક પદ્ધતિમાં થતી ઉત્પાદનનાં સાધનોની ફાળવણીની કાર્યક્ષમતાનું મૂલ્યાંકન કરવું.
3. સામાજિક-આર્થિક કલ્યાણમાં સુધારો સૂચવતી શરતો નિર્ધારિત કરવી.

વીસમી સદીમાં અર્થશાસ્ત્રની એક શાખા તરીકે તેનો વિકાસ થયો છે અને સામાજિક કલ્યાણના સદર્ભમાં વૈકલ્પિક આર્થિક વ્યવસ્થાનું નિરૂપણ કરતાં વિવિધ સિદ્ધાંતોનો કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. જેમ કે, કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રની ગ્રાહકોની અધિક સંતોષ જેવી કેટલીક પાયાની વિભાવનાઓ પ્રશિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રીઓએ 19મી સદીમાં રજૂ કરી હતી. પરંતુ એ. સી. પીગુના 1912માં લખાયેલાં “Wealth and Welfare” તથા 1932માં લખાયેલા “The Economics of Welfare” પુસ્તકોથી કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનો ઉદય થયો એમ મનાય છે.

17.2 કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રની વિભાવના :

1. પ્રો. રેડર :
“કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર એ અર્થશાસ્ત્રની એવી શાખા છે કે જે આર્થિક નીતિઓને માટે ઔચિત્યના માપદંડની સ્થાપના તથા પ્રયોગ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે.”
2. પ્રો. ઓસ્કર લૈગ :
“કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર એ બાબતો સાથે સંબંધ ધરાવે છે કે જે કોઈ એક સમાજના કલ્યાણને નક્કી કરે છે.
3. પ્રો. સ્કીટોવ્સ્કી :
“કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર આર્થિક સિદ્ધાંતનું એક અંગ છે જે મુખ્યત્વે નીતિ સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

17.3 સામાજિક કલ્યાણના ત્રણ ખ્યાલો :

પ્રો. ગ્રાફ તેમના પુસ્તક “Theoretical Welfare Economics” માં સામાજિક કલ્યાણના ત્રણ ખ્યાલો સમજાવેલ છે.

1. સામાજિક કલ્યાણનો પહેલો ખ્યાલ પિતૃ સત્તાવાદ સાથે સંકળાયેલો છે. તેમાં કોઈ એક વ્યક્તિને નહીં પરંતુ પિતૃ સત્તા અથવા રાજ્યના વિચારોને મહત્વ આપવામાં આવે છે. અહીં વ્યક્તિની પસંદગીઓને દબાવવામાં આવે છે. તેમને મહત્વ આપવામાં આવતું નથી. રાજ્ય પોતાના સામાજિક કલ્યાણના વિચારોને જ ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

2. સામાજિક કલ્યાણનો બીજો ખ્યાલ પરેટો નામના અર્થશાસ્ત્રી સાથે સંકળાયેલ છે. આ ખ્યાલ મુજબ સામાજિક કલ્યાણ એટલે સમાજમાં રહેલાં દરેક વ્યક્તિના કલ્યાણનો સરવાળો. જો અમુક લોકો વધારે સુખી બને અને કોઈ પણ વ્યક્તિની સ્થિતિ પહેલાં કરતાં ન બગડે તો સામાજિક કલ્યાણમાં વધારો થયો છે. જો કેટલાક લોકોની સ્થિતિ બગડે અને કોઈ પણ વ્યક્તિની પરિસ્થિતિમાં સુધારો ન થાય તો સામાજિક કલ્યાણ માં ઘટાડો થયો છે તેમ કહેવાય. આનો અર્થ એમ થાય કે સમાજમાં બીજાની પરિસ્થિતિ બગાડ્યા વગર જો અમુક લોકોની પરિસ્થિતિમાં સુધારો થાય તો તે સારી બાબત છે. પરંતુ લગભગ મોટાભાગનાં કિસ્સાઓમાં કે જ્યારે આર્થિક સંગઠન અને નીતિઓમાં ફેરફાર થાય તો કેટલાક લોકોની પરિસ્થિતિ બગડે છે.

3. સામાજિક કલ્યાણનો ત્રીજો ખ્યાલ તુષ્ટિગુણ આંતરવૈયક્તિક તુલના આધારિત છે. આ તુલના નિશ્ચિત મૂલ્ય નિર્ણયોને દાખલ કરવાથી થાય છે. સામાજિક કલ્યાણનો આ સિદ્ધાંત બર્ગસન અને સેમ્યુલસન સામાજિક કલ્યાણ વિષે દ્વારા સમજાવે છે. આ ખ્યાલ મુજબ જો સામાજિક કલ્યાણમાં થતાં ફેરફારો જાણવા હોય તો તુષ્ટિગુણની આંતરવૈયક્તિક તુલના કરવી ખૂબ જ મહત્વની છે અને આ તુલના કરવા માટે મૂલ્ય નિર્ણયો ખૂબ જરૂરી છે. જ્યારે આર્થિક સંગઠન કે નીતિમાં ફેરફાર થવાથી અમુક લોકોની સ્થિતિમાં સુધારો થાય અને કેટલાંકની સ્થિતિ બગડે ત્યારે આ ખ્યાલ દ્વારા સામાજિક કલ્યાણનો ખ્યાલ મેળવી શકાય છે.

17.4 વ્યક્તિગત કલ્યાણ અને સામાજિક કલ્યાણ :

વ્યક્તિગત કલ્યાણએ વ્યક્તિની પસંદગીઓ પર આધાર રાખે છે, પરંતુ સામાજિક કલ્યાણએ સામાજિક પસંદગીઓ પર આધાર નથી રાખતું. કારણ કે સમાજ અનેક વ્યક્તિઓનો બનેલો છે. કે જેમની પસંદગીઓ જુદી જુદી છે. જો કોઈ આર્થિક નીતિના કારણે કેટલાક વ્યક્તિઓની સ્થિતિ સુધારે અને બીજા કેટલાકની બગડે તો સામાજિક કલ્યાણમાં શું ફેરફાર થાય છે તે જાણી શકાતું નથી.

બીજો મહત્વનો પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે તુષ્ટિગુણ કે સંતોષ માપવો કેવી રીતે ? અથવા તો તેની ગણતરી કેવી રીતે કરવી ? માર્શલના મતે સંખ્યાવાચક અભિગમ દ્વારા દરેક વ્યક્તિના તુષ્ટિગુણનો સરવાળો કરીને સામાજિક કલ્યાણ જાણી શકાય છે. પરંતુ સંખ્યાવાચક અભિગમ ખોટો છે. કારણ કે દરેક વ્યક્તિનો તુષ્ટિગુણ માપવો શક્ય જ નથી. આથી ક્રમ વાચક અભિગમ અપનાવવો જરૂરી છે.

17.5 સામાન્ય કલ્યાણ અને આર્થિક કલ્યાણનો ખ્યાલ :

કલ્યાણનો ખ્યાલ ઘણો પેચીદો છે. પ્રો. પીગુએ સામાન્ય અને આર્થિક કલ્યાણને અલગ પાડ્યાં છે. સામાન્ય કલ્યાણમાં શાંતિ, સુખ, આનંદ, મજા, સન્માન, આદર વગેરે જેવી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. આ બધી બાબતોને માપી શકાતી નથી. એ આત્મલક્ષી અને વ્યક્તિલક્ષી બાબત છે. કોઈ વ્યક્તિને આઈસક્રીમ ખાવાથી સુખ મળે પણ ખરું અને કોઈકને ના પણ મળે. વળી, કોઈ વ્યક્તિને આઈસક્રીમ ખાવાથી જેટલું સુખ મળે એટલું સુખ બીજી વ્યક્તિને ના પણ મળે. તેનાથી વધારે કે ઓછું પણ મળે એટલે એને માપી શકાય નહીં. આંકડાંમાં કે જથ્થામાં તેને દર્શાવી શકાય નહીં.

પ્રો. પીગુના મંત મુજબ, આર્થિક કલ્યાણ એ કુલ કલ્યાણનો એવો ભાગ છે. જેને સીધી કે આડકતરી રીતે નાણાંરૂપી માપદંડના સંપર્કમાં લાવી શકાય છે. આમ, જે ચીજ વસ્તુઓ અને સેવાઓને નાણાકીય મૂલ્ય હોય છે અને જે વિનિમયક્ષમ છે તેના ઉપયોગો દ્વારા આવક કલ્યાણ વધે છે અને તેનો અભ્યાસ થઈ શકે છે. જ્યારે બિનઆર્થિક પરિબળો માનવીને સંતોષ અવશ્ય આપે છે જેવા કે દયા, ત્યાગ, પ્રેમ વગેરે આત્મલક્ષી પરિબળોનો અભ્યાસ કરવો મુશ્કેલ છે. તેથી કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રમાં આર્થિક પરિબળો પર ધ્યાન કેન્દ્રીત કરી તેનો જ અભ્યાસ કરવામાં આવે છે.

17.6 કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર અને મૂલ્ય નિર્ણયો :

કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રમાં સમાજના આર્થિક કલ્યાણમાં થતાં વધારા કે ઘટાડા માટે વિવિધ કસોટીઓ રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન થાય છે. તેમાં વ્યક્તિના કલ્યાણનો કે તેની સુખાકારીમાં થતાં ફેરફારોનો અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. વ્યક્તિના કલ્યાણના આધારે સમાજના કલ્યાણને તારવામાં આવે છે. પરંતુ સામાજિક કલ્યાણ તારવવાની આ પ્રક્રિયામાં ‘મૂલ્યનિર્ણયો’ નો આશ્રય લેવામાં આવે છે.

‘મૂલ્ય નિર્ણયો’ કેટલાંક સ્વીકૃત વિધાનો તે વિધાનો હકીકતને અવી રીતે વર્ણવે છે કે જેથી લોકોનું હકીકત તરફનું વર્ણન બદલાય જાય છે અને તેનો લોકોના વર્તન પર પ્રભાવ પડે છે. બુદ્ધિ કરતાં વધારે લાગણી સ્પર્શતા વિધાનો હોય છે. આવા મૂલ્ય નિર્ણયો વગર કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર ટકી શકે નહીં. લાયોનેલ રોબિન્સે અર્થશાસ્ત્રમાં આવા મૂલ્ય નિર્ણયોને કોઈ જ અવકાશ નથી તેવી રજૂઆત કરી હતી. પરંતુ આજે કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રમાં મૂલ્ય નિર્ણયો આવશ્યક જ નહીં અનિવાર્ય મનાય છે. ‘કોઈનાય સંતોષમાં ઘટાડો કટાડો કર્યા વગર જો એકના સંતોષમાં વધારો થઈ શકે તો એ સારી બાબત છે. આ એક મૂલ્ય નિર્ણય છે. આની કોઈ સાબિતી નથી. તેને સ્વીકારીને અર્થશાસ્ત્રી કેટલાંક ઉપયોગી તારણો કાઢી શકે છે. નોબેલ પ્રાઈઝ વિજેતા અમર્ત્ય સેન પણ મૂલ્ય-નિર્ણયોને સ્વીકારે છે.

17.7 કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર અંગે પ્રશિષ્ટ વિચારધારા :

એડમ સ્મિથનાં લખાણોમાંથી આર્થિક કલ્યાણ માટે કુલ ઉત્પાદનને માપદંડ માને છે. તેઓ માને છે કે જેમ જેમ દેશમાં ઉત્પાદન વધતું જાય, તેમ તે દેશમાં સમૃદ્ધ અને લોકોના કલ્યાણમાં વધારો થતો રહે છે. જેમને ઉત્પાદન વધારવા માટે શ્રમની ભૌતિક ઉત્પાદકતા વધારવા સમગ્ર આર્થિક પ્રવૃત્તિ વધારવા નીતિવિષયક સૂચનો આપેલ છે. તેમાં મુક્ત-અર્થતંત્રનો હિમાયતનો સમાવેશ જોવા મળે છે. તેના કારણે જ વ્યક્તિને બચત, મૂડીરોકાણ અને પરિશ્રમ કરવા પ્રોત્સાહન મળી રહે.

પ્રશિષ્ટ વિચારધારામાં જેવોન્સ, વોલરાસ મેન્જર વગેરે તુષ્ટિગુણ વિશ્લેષણને

દાખલ કર્યું તેને માર્શલે વ્યાપક ઉપયોગ કર્યો છે. સંપત્તિના ભૌતિક ખ્યાલને સ્થાને તેમણે ઉપભોક્તાઓની જરૂરિયાતોના સંતોષનો ખ્યાલ રજૂ કર્યો અને તેઓ માનતા કે સંતોષને નાણાંના માપદંડથી માપી શકાય છે. એક સફરજન ખાવાથી કેટલો તુષ્ટિગુણ મળે તે દર્શાવવાનો પ્રયત્નો કર્યો. આના લીધે કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રની ચર્ચા ભૌતિક સપાટી પરથી વ્યક્તિગત સંતોષની સપાટી પર આવી અને સંતોષની ઈષ્ટ-સપાટીની શોધ શરૂ થઈ.

17.8 પીગુનું કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર :

નવપ્રશિષ્ટ અર્થશાસ્ત્રીઓમાં કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રની ચર્ચા કરનારમાં પીગુનું સ્થાન મોખરે છે. તેઓ માને છે કે દરેક વ્યક્તિ પોતાના સંતોષ કે તુષ્ટિગુણને મહત્તમ બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ સંખ્યાવાચક તુષ્ટિગુણના ખ્યાલને સ્વીકાર કરતા નથી. પણ તેઓ આંતરવ્યક્તિ સરખામણી એટલે કે ગુણવાચક તુષ્ટિગુણના સ્વીકાર કરે છે. આ માટે તેમની એક ધારણા છે કે, સરખી વાસ્તવિક આવક ધરાવતી અલગ અલગ વ્યક્તિઓ સરખો સંતોષ અનુભવે છે. આનો અર્થ એવો થાય છે કે જેમની વાસ્તવિક આવક વધારે છે તે ઓછી આવકવાળા કરતાં વધારે સંતોષ અનુભવશે. શ્રીમંતો પાસેથી આવક લઈને ગરીબો વચ્ચે વહેંચવાથી કુલ સામાજિક કલ્યાણમાં વધારો થશે. આમ પીગુની ધારણામાંથી આવકની પુનઃ વહેંચણીને લગતી નીતિનું તારણ કાઢી શકાય.

જો વાસ્તવિક આવક અસંખ્ય ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુઓની બનેલી હોય તો એક વ્યક્તિની વાસ્તવિક આવક સાથે અન્યવ્યક્તિની વાસ્તવિક આવક સાથે સરખામણી કરી શકાતી નથી. તેથી તેઓ વાસ્તવિક આવકને નાણાકીય મૂલ્યમાં દર્શાવે છે. નાણાકીય આવકની સરખામણી કરે છે. પીગુની ધારણા પ્રમાણે નાણાકીય આવકની પુનઃ વહેંચણી કરી સંપૂર્ણસરખી આવક પ્રાપ્ત કરવાથી જ મહત્તમ સામાજિક કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે. દરેક વ્યક્તિઓની નાણાકીય આવક સરખી થતાં નાણાંનો સીમાંત તુષ્ટિગુણ સરખો થઈ જશે અને તે સ્થિતિમાં મહત્તમ સામાજિક કલ્યાણ પ્રાપ્ત થશે.

પીગુના આવકની પુનઃ વહેંચણીના અમલથી સમાજની ઉત્પાદનશક્તિ પર વિપરિત અસર કરે અને કુલ ઉત્પાદનમાં ઘટાડો થાય તો કુલ સામાજિક કલ્યાણમાં વધારો થયો એમ કેવી રીતે કહી શકાય? આ પ્રશ્ન ‘ઉત્પાદન વિરૂદ્ધ વહેંચણીને’ લગતો છે. જો વ્યક્તિની કમાયેલી આવકનો મોટો ભાગ કરવેરા દ્વારા સરકાર લઈ લે અને તેનો ઉપયોગ ગરીબોના વિકાસ માટે કરે તો સામાજિક કલ્યાણ વધે ખરું? પણ આ આવક પરિવર્તને કારણે રાષ્ટ્રીય પેદાશમાં ઘટાડો થાય તો લાંબાગાળે તે લાભદાયી બની શકે નહીં. પ્રો. પીગુ જણાવે છે કે આવકની પુનઃ વહેંચણીનો અમલ એવી રીતે થવો જોઈએ કે કુલ રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદન પર વિપરીત અસર થાય નહીં. તો જ કુલ સામાજિક કલ્યાણ મહત્તમ બની શકે.

પીગુની ‘માનવીના સરખો સંતોષ મેળવવાની શક્તિ’ ની ધારણા વૈજ્ઞાનિક નથી પણ એક મૂલ્ય નિર્ણય છે. એવી ટીકા રોબિન્સ નામના અર્થશાસ્ત્રી દ્વારા કરાઈ છે. આમ છતાં નીતિના ઘટતર માટે માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો દર્શાવતા વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસી તરીકે પ્રો. પીગુના કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનું મહત્વ આધુનિક અર્થશાસ્ત્રી સ્વીકારતા નથી.

17.9 પેરેટોનો ઈષ્ટ અવસ્થાનો સિદ્ધાંત :

પેરેટોએ પોતાના સિદ્ધાંતમાં તુષ્ટિગુણને નાણાંના માધ્યમથી માપી શકાય છે તે ધારણાનો ત્યાગ કરી તટસ્થરેખા દ્વારા માત્ર સરખામણી કરી શકાય તેમ માને છે.

પરેટોના મત મુજબ “કોઈ સમાજમાં સીમાંત શરતોનું પાલન થાય તો સમાજ ઈષ્ટ અવસ્થાએ પહોંચે અને ઈષ્ટ અવસ્થાએ રાષ્ટ્રનું ઉત્પાદન મહત્તમ હોય છે માટે સમાજનું કલ્યાણ સિદ્ધ થાય છે તેમ કહી શકાય.”

17.9.1 સમાજની ઈષ્ટ અવસ્થાનો ખ્યાલ :

પરેટોના મતે “ઈષ્ટસંતોષ એક એવી સપાટી છે. જ્યાં સમાજના કોઈ એક વ્યક્તિના સંતોષમાં ઘટાડો કર્યા સિવાય અન્ય વ્યક્તિના સંતોષમાં વધારો કરી શકાય નહીં.” બીજી રીતે કહીઓ તો સાધન ફાળવણીમાં ફેરફાર કરીને એક વ્યક્તિ કે સમૂહને વધારે સારી સ્થિતિમાં લઈ જતાં અન્ય વ્યક્તિ કે સમૂહને વધારે ખરાબ સ્થિતિમાં મુકવો પડે, આમ પરેટો ઈષ્ટ અવસ્થાથી સપાટી સમાજ માટે સંતોષની સર્વોચ્ચ સપાટી દર્શાવે છે.

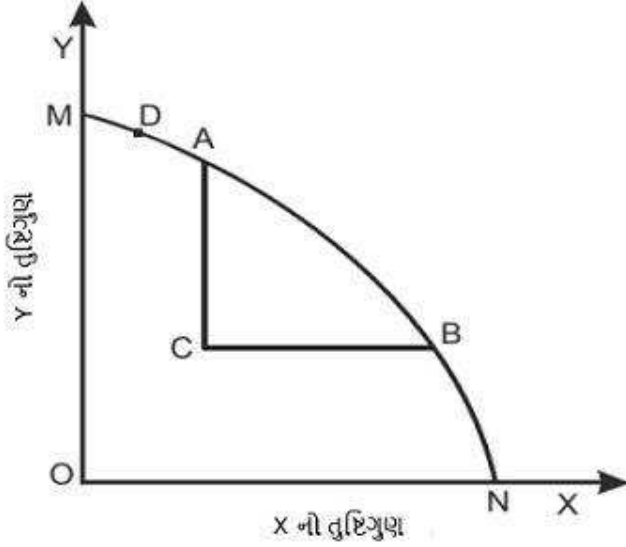
પરેટોના મત “કોઈ વ્યક્તિ પોતાને પસંદ હોય તેવી સ્થિતિએ જાય છે. ત્યારે અન્ય વ્યક્તિઓને તેની ઓછી પસંદગીની સ્થિતિએ ખસેડ્યા વિના જઈ શકતી નથી આવી સ્થિતિને સમાજની ઈષ્ટ અવસ્થા કહેવામાં આવે છે.”

ટૂંકમાં સમાજની ઈષ્ટ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ ગયા પછી કોઈ પણ વ્યક્તિ અન્ય વ્યક્તિનાં સંતોષના ભોગે જ વધુ સંતોષ પ્રાપ્ત કરે છે.

પરેટોની ઈષ્ટ સપાટી એક જ હોય તેવું નથી. મહત્તમ સંતોષ દર્શાવતી જુદી જુદી અનેક ઈષ્ટ સપાટી હોય શકે. આ દરેક સપાટીએ સમાજને પ્રાપ્ત થતો સંતોષ મહત્તમ હોય પણ સરખો જ હોય એવું નથી. આ જુદી જુદી સપાટીએ સરખામણી શક્ય નથી. કારણ કે પરેટોએ આંતરવ્યક્તિક સરખામણીનો પ્રશ્ન ટાળ્યો છે. આથી જ કોઈ એક અને અદ્વિતિય “સમાજિક કલ્યાણની ઈષ્ટ સપાટી” પરેટોની શરતો દ્વારા દર્શાવી શકાતી નથી. પરેટોની ભિન્ન ભિન્ન ઈષ્ટ સપાટીઓ આવકની જુદી જુદી વહેંચણી સાથે સંકળાયેલ છે.

17.9.2 સિદ્ધાંતની આકૃતિ દ્વારા સમજૂતી :

પરેટોએ રજૂ કરેલ કસોટીને સેમ્યુલસનની તુષ્ટિગુણ શક્યતા રેખા દ્વારા સમજાવી શકાય. સમાજની બધી જ વસ્તુઓ બે જ વ્યક્તિ કે વર્ગો વચ્ચે વહેંચાય છે. તેમ માનીને બે વ્યક્તિઓ X અને Y ના કમવાચક તુષ્ટિગુણને અનુક્રમે X અને Y ધરી પર દર્શાવીએ. તુષ્ટિગુણ શક્યતા રેખા એક એવી હદ દોરી આપે છે. જેની અંદર આ બે વ્યક્તિઓ (X અને Y) ના તુષ્ટિગુણના જુદા જુદા સંયોજનો સંભવી શકે. તુષ્ટિગુણ શક્યતા રેખા પરનું દરેક બિંદુ પરેટો ઈષ્ટ સપાટી દર્શાવે છે.



આકૃતિમાં જોઈ શકાય છે કે જ્યારે X નો તુષ્ટિગુણ વધે ત્યારે Y નો તુષ્ટિગુણ ઘટે છે અને Y નો તુષ્ટિગુણ વધે ત્યારે X નો તુષ્ટિગુણ ઘટે છે. બે પૈકી એકના તુષ્ટિગુણમાં ઘટાડો કર્યા સિવાય બીજાના તુષ્ટિગુણમાં વધારો કરી શકાતો નથી. આથી તુષ્ટિગુણ શક્યતા રેખા (MN) પરનું દરેક બિંદુ પરેટો ઈષ્ટ સપાટી દર્શાવે છે. MN રેખા પર જમણી બાજુએ ખસતાં X ને વધારે તુષ્ટિગુણ મળે છે અને Y ને ઓછો, ડાબી બાજુએ ખસતાં Y ને વધારે અને X ને ઓછો તુષ્ટિગુણ મળે છે. C બિંદુ MN રેખાના નીચે આપવામાં આવેલ CA અને CB અનુક્રમે Y અને X ધરીને દોરેલી સમાંતર રેખાઓ છે. ધારો કે X અને Y વ્યક્તિઓ C બિંદુએ છે. C બિંદુથી ખસીને તે A બિંદુએ આવે તો શું થાય? A બિંદુએ Y નો તુષ્ટિગુણ વધારે છે અને X નો તુષ્ટિગુણ અગાઉ જેટલો જ રહે છે. આથી C ની સરખામણીમાં A બિંદુ બન્ને વ્યક્તિઓ માટે સુધારો સુચવે છે. આવું જ B બિંદુ વિષે કહી શકાય. આમ, A અને B ની વચ્ચે આવેલું કોઈ પણ બિંદુ C ની સરખામણીમાં સુધારો દર્શાવે છે. આવો કોઈ પણ ફેરફાર પેરેટોની દ્રષ્ટિએ કલ્યાણમાં વધારો કરનાર છે. આ ફેરફાર કાર્યક્ષમતા વધારનાર ફેરફાર છે.

C બિંદુએથી ખસીને X અને Y વ્યક્તિએ D બિંદુએ જાય તો તે સુધારારૂપ છે ખરૂં? આ પ્રશ્નોનો જવાબ પેરેટો વિશ્લેષણના આધારે આપી શકાશે નહીં. D બિંદુએ C બિંદુની સરખામણીમાં Y વ્યક્તિને વધારે સંતોષ મળે છે. પણ X વ્યક્તિનો મળતો સંતોષમાં ઘટાડો થાય છે. વળી તુષ્ટિગુણ શક્યતા રેખા પરના A, B અને D બિંદુમાંથી કયું બિંદુ પસંદ કરવું. તે તો કહી શકાય તેમ છે જ નહીં.

પેરેટો કસોટીના આધારે કલ્યાણની ઈષ્ટ સપાટી દર્શાવતી 'સીમાંત શરતો' રજૂ કરવામાં આવી છે. જો ઉત્પાદન અને ઉપભોગમાં બાહ્ય લાભો કે ગેરલાભો સર્જાતા ન હોય તો પૂર્ણ હરિફાઈમાં સામાજિક કલ્યાણ માટેની આદર્શ સ્થિતિ છે એવી રજૂઆત થઈ.

17.9.3 ઉત્પાદન અને ઉપભોગની બાહ્ય અસરો :

પૂર્ણ હરિફાઈની સ્થિતિમાં જો દરેક વ્યક્તિની નાણાકીય આવકમાંથી પ્રાપ્ત થતો સી.તુ સરખો હોય તો વસ્તુનો ખાનગી સી. ખ. અને સામાજિક સી.ખ. સરખા થશે અને ખાનગી સી.તુ અને સામાજિક સી.તુ પણ સરખા થશે. આથી સામાજિક કલ્યાણ

સર્વોચ્ચ સપાટી પર હશે. પરંતુ જો ઉત્પાદન કે ઉપભોગમાં “બાહ્ય અસરો” ઉદભવતી હશે તો બન્ને વચ્ચે તફાવત ઊભો થશે.

બાહ્ય અસરોને બાહ્ય લાભ કે ગેરલાભ તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. કારણ કે તેને વસ્તુના મૂલ્ય નક્કી કરવામાં ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી. આગળ આપણે તેને એકમ વિકાસના લાભ કે ગેરલાભ તરીકે ભણ્યા હતા. જેમાં એક પેઢીનો વિકાસ થવાથી તેનો લાભ અન્ય પેઢીની પણ મળે છે. આવા લાભોને નાણાકીય મૂલ્યમાં સમાવેશ કરવામાં આવતો નથી. કારણ કે તેની ઓળખ કરવી મુશ્કેલ છે.

● **ઉત્પાદનની બાહ્ય અસરો :**

કોઈ એક પેઢીના ઉત્પાદનમાં વધારો થવાથી અન્ય પેઢીને લાભ કે ગેરલાભ થાય તેવું જોવા મળે છે. દા.ત. સફરજનની વાડીનો વિકાસ થવાથી તેની બાજુમાં આવેલા ‘મધમાખી કેન્દ્ર’ નું ઉત્પાદન વધે છે. સફરજનની વાડીનો માલિક તેના ઉત્પાદનમાં માત્ર સફરજનના વધારાના ઉત્પાદને જ લક્ષમાં લે છે. પણ સમાજને તો સફરજન ઉપરાંત મધ પણ વધુ પ્રમાણમાં ઉત્પાદન મળે છે. સફરજનના માલિકની ખર્ચની ગણતરી વધારે થાય છે. કારણ કે પોતાના ખાનગી ખર્ચની સામે જે વધારાનું મધનું ઉત્પાદન થયું તેને તે લક્ષમાં લેતો નથી. મધમાખી કેન્દ્રનો માલિક સફરજનની વાડીના માલિકને કાંઈ ચૂકવણી કરતો નથી. આ કિસ્સામાં સફરજનનું સીમાંત સામાજિક ખર્ચ તેના સીમાંત ખાનગી ખર્ચ કરતાં ઓછું છે. આવા ઉત્પાદનમાંથી ‘બાહ્ય લાભ’ થાય છે. તેવી જ રીતે કોઈ ફેક્ટરીનું ઉત્પાદન વધતાં તેમાંથી નીકળતાં ધુમાડાથી આજુબાજુના લોકોના આરોગ્ય પર પ્રતિકૂળ અસર થાય છે. આ ‘ગેરલાભો’ ને પેઢી તેના ખર્ચની ગણતરીમાં લેતા નથી. પરિણામે તેનું ખાનગી સીમાંત ખર્ચ સામાજિક સીમાંત ખર્ચ કરતાં ઓછું જણાય છે.

● **ઉપભોગની બાહ્ય અસરો :**

ઉત્પાદન જેમ બાહ્ય અસરો જોવા મળે છે તેમ ઉપભોગમાં પણ જોવા મળે છે. જેમ કે પોતાના ઘરની આજુ બાજુમાં સુંદર બગીચો બનાવનાર વ્યક્તિના પડોશીને પણ બગીચાનો લાભ મળે છે. આ ઉપભોગને બાહ્ય લાભ તરીકે ગણાવી શકાય. આવા કિસ્સામાં સીમાંત સામાજિક સંતોષ સીમાંત ખાનગી સંતોષ કરતાં વધારે હોય છે. વધારામાં સંતોષ મેળવવા કોઈ વધારાની કિંમત ચૂકવવી પડતી નથી. જે જે વસ્તુઓના ઉપભોગમાંથી બાહ્ય લાભો થતાં હોય તે વસ્તુનું બજાર મૂલ્ય ઓછું અંકાય છે. જો તેમના સામાજિક સંતોષના ફાળાને પણ લક્ષમાં લેવામાં આવે તો તેનું મૂલ્ય બજાર મૂલ્ય કરતાં વધારે અંકાય છે.

ઉપભોગમાં જેમ લાભો જોવા મળે છે તેમ ગેરલાભો પણ જોવા મળે છે. જેમ કે પોતાની પડોશમાં રહેતા દારૂડીયા કે મોટે અવાજથી રેડિયો વગાડનાર પોતાના પાડોશીઓ માટે કેવી આફત સર્જે છે તે આપણે જાણીએ છીએ આવા કિસ્સામાં સીમાંત ખાનગી સંતોષ સીમાંત સામાજિક સંતોષ કરતાં વધારે હોય છે.

આમ જો ઉત્પાદન અથવા ઉપભોગમાં બાહ્ય અસરો પેદા થતી હોય તો સામાજિક કલ્યાણ મહત્તમ બનાવવા માટે સરકારી હસ્તક્ષેપ જરૂરી બને છે. પૂર્ણ હરીફાઈની સ્થિતિમાં પણ જો બાહ્ય અસરો હોય તો સામાજિક કલ્યાણની ઈષ્ટ સપાટી પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. કરવેરા અને આર્થિક સહાયની નીતિ આ પરિસ્થિતિમાં સુધારો કરી શકે છે. જે ઉત્પાદનક્ષેત્રમાં ‘બાહ્ય લાભો’ થતા હોય તેમને આર્થિક સહાય અને જ્યાં બાહ્ય ગેરલાભો થતા હોય તેને કર નાંખવા જોઈએ. એવી જ રીતે ઉપભોગમાં પણ આ નીતિનો અમલ કરવો જોઈએ. આમ કરવાથી ઉત્પાદના સાધનોની ફાળવણી બદલશે અને સામાજિક કલ્યાણમાં વધારો થશે.

17.10 વળતરનો સિદ્ધાંત :

કોઈ આર્થિક ફેરફારથી અમુક વ્યક્તિઓને લાભ થતો હોય અને બીજી વ્યક્તિઓને ગેરલાભ થતો હોય તો તે ફેરફાર કરવા યોગ્ય છે કે નહીં ? તે પ્રશ્નનો જવાબ પેરેટો વિશ્લેષણમાં જોવા મળતું નથી. કાલ્ડોર અને હિક્સ નામના અર્થશાસ્ત્રી આ સમસ્યાના સમાધાન માટે કેટલાક અનુમાનોના આધારે કસોટી રજૂ કરેલ છે. તેને આપણે વળતરના સિદ્ધાંત તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

● સિદ્ધાંતની ધારણાઓ :

1. ઉપભોક્તાઓની અભિરૂચિ સ્થિર છે.
2. ઉત્પાદન અને ઉપભોગમાં બાહ્ય અસરોનો અભાવ.
3. તુષ્ટિગુણને માપી શકાય નહીં, પણ સરખામણી કરી શકાય.
4. વ્યક્તિનું વર્તન તર્કબદ્ધ છે.
5. ઉત્પાદન અને વહેંચણીની કલ્યાણ પરની અસરો અલગ પાડી શકાય છે અને ઉત્પાદનમાં ફેરફારની કલ્યાણ પર થતી અસરો પર જ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ.

આર્થિક સ્થિતિ A આર્થિક સ્થિતિ B કરતાં ત્યારે સુધારારૂપ ગણાય. જ્યારે A સ્થિતિમાં લાભ મેળવનારાઓ જેમને ગેરલાભ થયો હોય તેમને વળતર ચૂકવી આપ્યા પછી પણ અગાઉ કરતાં વધારે સારી સ્થિતિમાં હોય. આવા સંજોગોમાં B સ્થિતિમાંથી A સ્થિતિમાં સમાજને લઈ જવાથી સામાજિક કલ્યાણ વધી શકે છે.

હિક્સે રજૂ કરેલી કસોટી કાલ્ડોરની કસોટી જેવી જ છે. પરંતુ તે જુદી રીતે રજૂ થયેલી છે.

“આર્થિક સ્થિતિ A આર્થિક સ્થિતિ B કરતાં ત્યારે સુધારારૂપ ગણાય, જ્યારે A સ્થિતિમાં જેમને ગેરલાભ થાય છે તેઓ જેમને લાભ થયો હોય તેમને ‘વળતર’ આપીને B સ્થિતિમાંથી A સ્થિતિમાં થતાં ફેરફારને અટકાવવામાં સફળ ન થાય.”

કાલ્ડોર અને હિક્સની કસોટીઓ એકજ કસોટીના બે પાસાઓ છે. આથી તેને આપણે કાલ્ડોર-હિક્સની કસોટી તરીકે ઓળખાવે છીએ આ કસોટીમાં ખરેખર ‘વળતર’ ચૂકવવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવી નથી, જો લાભ મેળવનારાઓ વળતર ચૂકવ્યા પછી પણ અગાઉ કરતાં સંતોષની ઊંચી સપાટી પર શક્તા હોય અથવા ગેરલાભ થાય છે તે લોકો લાભ થાય છે તે લોકોને ફેરફારોને અટકાવવામાં નિષ્ફળ રહે તે સુધારો સૂચવે છે તેમાં ઉત્પાદન પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. આવકની વહેંચણી પર નહીં.

17.11 સ્કીટોવ્સ્કી કોયડો :

કાલ્ડોર-હિક્સ કસોટીનાં પરસ્પર વિરોધી પરિણામો દર્શાવે છે એવું સ્કીટોવ્સ્કી નિર્દેશ કરે છે. એવું બની શકે કે આપેલી B સ્થિતિ માંથી A સ્થિતિમાં આવવું. કાલ્ડોર-હિક્સ કસોટી પ્રમાણે સુધારારૂપ ગણાય. પણ એ જ કસોટી મુજબ A સ્થિતિમાંથી B સ્થિતિમાં જવું પણ સુધારા રૂપ ગણાય. આનું કારણ એ છે કે A અને B સ્થિતિમાં વાસ્તવિક આવકથી ચિત્ર બદલાઈ જશે અને વાસ્તવિક આવકની બદલાયેલી વહેંચણીની સ્થિતિમાં સરખામણી કરતાં ભિન્ન ભિન્ન હશે. સ્કીટોવ્સ્કીએ દર્શાવ્યું કે જો ‘વળતો ફેરફાર’ પણ સુધારારૂપ ગણાતો હોય તો કાલ્ડોર-હિક્સ કસોટી અધુરી છે. આથી તેમણે કલ્યાણની દ્રષ્ટિએ આર્થિક ફેરફાર સુધારા રૂપ છે કે કેમ તે દર્શાવવા માટે દ્રિમુખી કસોટી રજૂ કરી :

1. કાલ્ડોર-હિક્સ કસોટીનો અમલ થવો જોઈએ.
2. 'વળતા ફેરફાર' ના અમલનો અભાવ.

આને સ્કીટોવ્સ્કીની દ્વિમુખી કસોટી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ કસોટી મુજબ B સ્થિતિમાંથી A સ્થિતિમાં આવવું જો સુધારારૂપ હોય તો ફરીને A સ્થિતિમાંથી B સ્થિતિમાં જવાનું સુધારારૂપ ન હોય શકે.

17.12 કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનું મહત્વ :

કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનું મુખ્યકાર્ય વૈકલ્પિક આર્થિક નીતિઓમાંથી સામાજિક કલ્યાણ મહત્તમ બનાવે તેવી નીતિઓની પસંદગીમાં સહાયક બનાવે છે. આ દ્રષ્ટિએ જોતાં આધુનિક સરકારોને આર્થિક નીતિના ઘડતરમાં ઉપયોગી બને છે. સામાજિક લાભ અને ગેરલાભ કે સામાજિક ખર્ચના ખ્યાલોના આધારે કરવેરા અને આર્થિક સહાયની નીતિઓની પસંદગીમાં માર્ગદર્શન મળે છે. કેટલાક જાહેર સાહસોમાં મોટા પ્રમાણમાં 'બાહ્યલાભ' સર્જતા હોવાથી સામાજિક દ્રષ્ટિએ ઈષ્ટ ગણાય. કેળવણી, સંશોધન, પ્રાકૃતિક સાધનોનો વિકાસ, કલ્યાણલક્ષી પેન્શન યોજના વગેરેનો અમલ ખાનગી સાહસ પર છોડવામાં આવે તો કદાચ પૂરતા પ્રમાણમાં તેમના પર ખર્ચ થાય નહીં અને લાંબાગાળે સમાજની પ્રગતિ અટકે.

સરકારના પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે પણ વધુને વધુ કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનો ઉપયોગ થાય છે. લાભ-ખર્ચ વિશ્લેષણ આનું ઉદાહરણ છે. લાંબાગાળાનું આયોજન કરી મોટા પાયા પરની જાહેર-વિકાસનો યોજનાઓનો અમલ જાહેર લાભના ખ્યાલથી દોરવાય છે. છેવટે તઓ કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનો પ્રયાસ 'કાર્યક્ષમતા' ના ધોરણો રજૂ કરવાનો હોવાથી આર્થિક પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે ઉપયોગી નીવડે છે.

જાહેર સાહસોની ભાવનીતિ ઘડવામાં આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના પરિણામે દેશોના લોકોના કલ્યાણ પર થતી અસરો તપાસવા અને સમગ્ર રીતે સમાજવાદી વિચારસરણી માટેની પૂર્ણભૂમિકા પૂરી પાડવામાં કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનો અભ્યાસ મહત્વનો છે.

જ્યારે કોઈ એક આર્થિક નીતિને લીધે વ્યક્તિઓ અને સામાજિક વર્ગોના અંદરો અંદરના લાભો વિતરણ પર અસર થતી હોય ત્યારે તે નીતિ ખરેખર સામાજિક કલ્યાણમાં વધારો કરશે કે કેમ તે અંગે અર્થશાસ્ત્રી સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ અને આધારભુત અભિપ્રાય આપી શકતા નથી. પરંતુ કેટલીક બાબતો કે પરિસ્થિતિ જ્યાં કાર્યક્ષમતાના ધોરણો જ મહત્વનું હોય ત્યાં અર્થશાસ્ત્રીનો અભિપ્રાય ઘણો મહત્વનો બની શકે છે. દાખલા તરીકે મહામંદીના સમયગાળામાં અર્થશાસ્ત્રીઓ રોજગારી આવક વધારવા જાહેર ખર્ચમાં વધારો કરવાની હિમાયત કરે, કે તદ્દન પછાત અર્થતંત્રમાં વ્યક્તિ દીઠ આવક વધારવા માટેના આર્થિક પગલાંને ટોચનો અગત્યનું ક્રમ આપે ત્યારે અર્થશાસ્ત્રીઓને તેની ભલામણો માટે બચાવ કરવાની ભાગ્યે જ કોઈ જરૂર રહે છે.

અર્થતંત્રમાં ફુગાવો તીવ્રગતિએ વધી રહ્યો હોય ત્યારે ફુગાવો અટકાવવા માટેની વિવિધ વૈકલ્પિકનીતિઓ પૈકી કઈ નીતિ પ્રવર્તમાન સ્થિતિમાં વધુ ઈષ્ટ ગણાશે તે અંગે અર્થશાસ્ત્રીનો અભિપ્રાય ઉપયોગી બને છે.

આમ છતાં આર્થિક નીતિની અસર કાર્યક્ષમતા અને આવકની વહેંચણી બન્ને પર થતી હોય ત્યારે તેની કલ્યાણલક્ષી ચોખ્ખી અસરો અંગે ચોક્કસ અભિપ્રાય આપવો અર્થશાસ્ત્રીઓ માટે પણ મુશ્કેલ બને છે.

17.13 સારાંશ :

પ્રસ્તુત એકમમાં આપણે કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રના વિવિધ પાસાઓનો અભ્યાસ કર્યો જેમાં આર્થિક નિર્ણયોની સાથે મૂલ્ય નિર્ણયોને સાંકળીને માનવીના મહત્તમ કલ્યાણને માપવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર વર્તમાન સમયમાં સરકારને નીતિ-નિર્ધારણમાં માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો પુરા પાડ્યા છે. ટૂંકમાં એટલું કહી શકાય કે ઉત્પાદનનાં સાધનો, આવકની વહેંચણી અને ઉપભોગમાં એવા ફેરફારો કરવા જોઈએ કે જેથી સમાજના કુલ કલ્યાણમાં વધારો થાય.

★ ચાવીરૂપ શબ્દો :

આર્થિક કલ્યાણ : આર્થિક કલ્યાણએ કુલ કલ્યાણનો એવો ભાગ છે કે નાણાંના માધ્યમથી અભ્યાસ કરી શકાય તેને.

બાહ્ય લાભ : કોઈ પેઢીના વિસ્તાર થવાથી તેનો લાભ આડકતરી રીતે અન્ય કોઈ પેઢીને કિંમત ચૂકવ્યા વિના થાય તેને.

પેરેટાની ઈષ્ટ સપાટી : જ્યાં સમાજની કોઈ એક વ્યક્તિનાં સંતોષમાં ઘટાડો કર્યા સિવાય અન્ય વ્યક્તિના સંતોષમાં વધારો કરી શકાય નહીં તેવી સ્થિતિ.

મૂલ્ય નિર્ણયો : આ એક આત્મલક્ષી ખ્યાલ છે. જેમાં બુદ્ધિ કરતાં વધારે લાગણીને સ્પર્શતા સારા-નસારા ખ્યાલો સાથે સંબંધ ધરાવતા વિધાનોને દા.ત. પ્રેમ, દયા, ક્ષમા.

★ તમારી પ્રગતિ ચકાસો :

● નીચેના પ્રશ્નોનો વિસ્તારથી જવાબ આપો.

1. વૈયક્તિક કલ્યાણમાંથી સામાજિક કલ્યાણ કેવી રીતે તારવી શકાય ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

2. પ્રો. પીગુના કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રની ચર્ચા કરો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. પરેટોએ દર્શાવેલી ઈષ્ટ સપાટી સમજાવો.

.....

.....

.....
.....
.....
.....

4. કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રનું મહત્વ જણાવો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

5. કાલ્ડોર-હિક્સને વળતર માટેની કસોટીની ચર્ચા કરો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

● નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો.

1. આર્થિક કલ્યાણને કુલ કલ્યાણનો એક ભાગ છે સમજાવો.

.....
.....
.....

2. સ્કીટોવ્સ્કીનો કોયડો સમજાવો.

.....
.....
.....

3. બાહ્ય અસરો એટલે શું? ઉત્પાદન અને ઉપભોગની બાહ્ય અસરો જણાવો.

.....
.....
.....

4. કલ્યાણલક્ષી અર્થશાસ્ત્રમાં મૂલ્ય નિર્ણયોનું મહત્વ જણાવો.

.....

5. વૈયક્તિક કલ્યાણ અને સામાજિક કલ્યાણ સમજાવો.

.....

★ નીચેના વિધાનો ચકાસો

1. Wealth and welfare પુસ્તકના લેખક એડમ સ્મિથ છે.
2. પેરેટો પોતાના સિદ્ધાંતમાં તુષ્ટિગુણને નાણાં દ્વારા માપી શકાય છે તે ધારણાનો અસ્વીકાર કરે છે.
3. પ્રો. પીગુના આવકની પુનઃ વહેંચણીના અમલથી જો રાષ્ટ્રીય પેદાશમાં વધારો થાય તો કુલ કલ્યાણમાં વધારો થાય છે.
4. કોઈ વ્યક્તિ પોતાને પસંદ હોય તેવી સ્થિતિએ જાય છે. ત્યારે અન્ય વ્યક્તિઓને તેની ઓછી પસંદગીની સ્થિતિએ ખસેડયા વિના જઈ શકતી નથી આ વિધાન પ્રો. પીગુનું છે.
5. પ્રો. પેરેટોના મત અનુસાર મહત્તમ સંતોષ દર્શાવતી ઈષ્ટ સપાટી હર્મેશ એક જ હોય છે.
6. તુષ્ટિગુણ શક્યતા રેખા પરનું દરેક બિંદુ પેરેટો ઈષ્ટ સપાટી દર્શાવે છે.
7. કોઈ પણ પેઢી પોતાની વસ્તુની કિંમત નક્કી કરતા સમયે બાહ્ય અસરોને ધ્યાનમાં લેવામાં આવતી નથી.
8. વળતરની કસોટી વિકાસ અને કાલ્ડોર દ્વારા વિકસાવામાં આવી.

★ તમારી પ્રગતિ ચકાસોના જવાબો :

- | | | | |
|----------|---------|---------|----------|
| 1. ખોટું | 2. ખરું | 3. ખરું | 4. ખોટું |
| 5. ખોટું | 6. ખરું | 7. ખરું | 8. ખરું |

★ સંદર્ભ :

1. શ્રી. એચ. કે. ત્રિવેદી, અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત, યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.
2. ભરત ચૌધરી, એકમલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર, ભારત પ્રકાશન, અમદાવાદ.
3. પ્રો. હેમંત શાહ, એકમલક્ષી અર્થશાસ્ત્ર, નીરવ પ્રકાશન, અમદાવાદ.